

Uluslararası Disiplinlerarası Mükemmellik Arayışı Dergisi (UDMAD)

<http://www.dmad.elayayincilik.com/>

Osmanlı Devletinde Eğitim Sistemi ve Yenileşme Hareketleri (1699-1854)¹

Murat ŞAHİN² & Nureddin AKSOY³

Öz

Bu araştırmada, Osmanlı devletinin ıslahat fermanından önceki eğitim sisteminin ve eğitimdeki yenileşme hareketlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada belgesel taraması yöntemi kullanılmıştır. Osmanlı devleti tarih boyunca eğitim müesseselerine önem vermiştir. Bu eğitim müesseseleri uzun yıllar boyunca kendilerine düşen görevleri yerine getirebilmişlerdir. Ancak zamanla kendini yenileyemeyen bu eğitim kurumları işlevlerini yerine getiremez bir hale gelmişlerdir. Bu durumun fark edilmesinden sonra eğitim alanında bazı yenilik ve ıslah çalışmaları başlamıştır. Yapılan bu ıslah çalışmalar ile Osmanlı devletinin mevcut eğitim durumu daha ileri bir düzeye taşınmak istenmiştir. Bu amaç doğrultusunda Osmanlı Devleti'nde mevcut eğitim müesseselerinin ıslahına ve yeni eğitim kurumlarının açılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu sebeple Osmanlı eğitim sistemindeki eğitim yenilikleri ve ıslah çalışmaları tek başına değerlendirilemeyecek kadar girift bir yapıya sahiptir. Bu çalışma yapılırken de bu hususlar göz önünde bulundurulmuş ve eğitim alanındaki ıslahat çalışmaları mevcut dönemlerdeki siyasi ve sosyal şartlar çerçevesinde analiz edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin ıslahat Fermanı'ndan önceki dönemlerinde var olan eğitim sistemini ve eğitim alanındaki yenilikleri ele alan bu çalışma dönemin mevcut ıslah çalışmaları ile birlikte ele alınarak bir bütün halinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı devleti, eğitim reformu, eğitim sistemi.

Education System and Renovation Movements in The Ottoman State (1699-1854)⁴

Abstract

In this research, it is aimed to examine the education system of the Ottoman state before the reform decree and the innovation movements in education. The Ottoman state has given importance to educational institutions throughout history. These educational institutions have been able to fulfill their duties for many years. However, these educational institutions, which could not renew themselves in time, became unable to fulfill their functions. After this situation was noticed, some innovation and improvement studies were started in the field of education. With these improvement studies, it was aimed to move the current educational status of the Ottoman state to a higher level. For this purpose, studies were carried out to improve the existing educational institutions and to open new educational institutions in the Ottoman Empire. For this reason, educational innovations and improvement studies in the Ottoman education system have an intricate structure that cannot be evaluated alone. While doing this study, these issues were taken into consideration and the reform studies in the field of education were analyzed within the framework of the current political and social conditions. This study, which deals with the education system and innovations in the field of education that existed in the periods of the Ottoman Empire before the Reform Edict, was examined as a whole by considering the current improvement studies of the period.

Key Words: Ottoman state, education reform, education system.

Makale Geçmişi
Makale Türü

Geliş: 21.05.2022
Derleme Makale

Kabul:21.06.2022

Yayın:30.06.2022

¹ Bu çalışma derleme makale olduğu için etik izin gerektirmemektedir.

² Sorumlu yazar, Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, İstanbul/Türkiye, muratefe451gmail.com, ORCID: 0000-0001-8960-5636

³ Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, Van/Türkiye, nureddin-76@hotmail.com

⁴ Bu çalışma "13th International Congress On New Trends In Education" (2022) kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Önerilen Atıf

Şahin, M. & Aksoy, N. (2022). Osmanlı devletinde eğitim sistemi ve yenileşme hareketleri (1699-1854). *Uluslararası Disiplinlerarası Mükemmellik Arayışı Dergisi (UDMAD)*,2 (1), ss. 24-31.

Giriş

İslamiyet'in başlangıcından beri okul müesseselerinin varlığı bilinmektedir. Halifeler ve diğer ileri gelen kimselerin çocukları için "Mu'addib" denilen özel öğretmenler tuttıkları bilinmektedir. Bu öğretmenler çoğunlukla bilginler arasından seçilen kimselerdi. Bu dönemde ayrıca sadece fakir çocukları için açılmış okullarda mevcuttu (Aksoy,1968). İslam dinin yayılması ve Türklerin İslamiyet'i benimsemeleri ile Türk toplumlarında ilk kez medrese denen planlı, düzenli ve güçlü eğitim kurumları ortaya çıkmıştır. Bu eğitim kurumları kısa sürede her tarafa yayılmış ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruluncaya kadar varlıklarını devam ettirmiştir. Selçuklular döneminde büyük bir öneme sahip olan medreseler Osmanlı Devletin gelişmesinde ve nihayetinde imparatorluk seviyesine ulaşmasında büyük bir rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'nin en önemli eğitim, kültür ve bilim müessesesi olan medreseler, 1331-1924 tarihleri arası yaklaşık altı asır boyunca, başta Anadolu ve Rumeli olmak üzere Devletin geniş coğrafyasına yayılarak eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmüştür (Kocaman, 2017). Osmanlı devletinde çok yaygın ve güçlü örgün eğitim kurumları olan medreseler toplumu derinden etkileyen kurumlardı. Medreselerin kesin bir eğitim süreleri yoktu. Bu eğitim kurumlarında amaç belli kitapları okumaktı. Medreselere sıbyan mekteplerini bitirenler ya da en az o kadar özel bir eğitim gören erkek öğrenciler girmektedir. Medreselerde öğrenci sayısı vakıf şartlarına, bina büyüklüğüne ve dönemlere göre farklılık göstermekle beraber genellikle bir medresede tüm öğrenci sayısı 20-30'u geçmezdi. Hoca ve öğrenci arasındaki münasebet mutlak saygı ilkesine dayanırdı. Medreselerin öğretim dili ve kitapları Arapça idi. Ancak 14. yüzyıldan itibaren Türkçeye çevrilen kitaplarda kullanılmıştır. Medreselerde okutulan dersler üç alanda toplanırdı. Bu alanlar; dini-hukuki bilimler, müspet bilimler ve alet bilimleridir. Bu alanlarda verilen dersler ile devlet memurları, sıbyan mektepleri için hoca, imamlar ve vaizler yetiştirilmek istenmiştir. Osmanlı döneminde kurulan en önemli medreseler; Fatih döneminde açılan Sahn Medreseleri ile Kanuni döneminde açılan Süleymaniye Medreseleridir (Akyüz, 2018). Ancak bu önemli eğitim müesseseleri dünyadaki gelişmelere kapalı bir tutum sergileyerek kendilerini yenileyememişlerdir. Medreselerin bu tutumları 1924 yılında kapatılmalarına kadar devam etmiştir.

Yöntem

Bu çalışma belgesel tarama yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Belgesel tarama yöntemi var olan kayıt ve belgelerin incelenerek veri toplanması olarak tanımlanmaktadır (Karasar, 2005). Tarama sürecinde Osmanlı eğitim sistemindeki eğitim sistemini ve eğitim reformlarını ele alan kaynak kitaplar, makaleler ve tez çalışmaları incelenmiş ve özet olarak sunulmaya çalışılmıştır.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde Osmanlı devletinin gerileme döneminden ıslahat fermanına kadarki süreçte yaşanan eğitim reformları ve eğitim sistemine ait bulgular paylaşılmıştır.

Gerileme Dönemi Eğitim Sistemi ve Reform Çalışmaları

Osmanlı Devleti gerileme dönemine kadar eğitim müesseselerinde yenilik yapma ihtiyacı hissetmemiştir. Ancak batılı devletlerin Osmanlı devletine karşı savaş meydanlarında sağladığı üstünlük Osmanlı devletindeki kurumların gözden geçirilerek reform yapılması ihtiyacını doğurmuştur. Özellikle batılı devletlerin teknolojik gelişmelerinin altında yatan eğitim unsuru Osmanlı eğitim kurumlarının sorgulanmasına neden olmuştur. Zira Osmanlı devletindeki eğitim kurumları batı devletlerindeki eğitim kurumlarını takipten yoksun, gelişmeye kapalı ve gerekli olan müspet ilimleri kazandırmada yetersizdi. Bu sebeplerden dolayı gerileme döneminde başlayan eğitim alanındaki reform girişimlerine her padişah döneminde rastlanmaktadır. Gerileme döneminden sonraki tüm padişahların eğitim alanında yenilik ve ıslahat çalışmaları benimsedikleri ve bazı ıslahat girişimlerinde buldukları görülmüştür. Eğitim alanındaki bu ıslahat çalışmaları Karlofça Antlaşmasından itibaren ele alınarak incelenmiş ve gerileme döneminden sonraki padişahlarının eğitim alanında yapmış oldukları ıslahat çalışmaları ile devam etmiştir.

1699 yılına kadar her alanda Avrupa'ya üstünlük sağlayan Osmanlı devleti bu tarihten sonra Avrupa devletlerinde yaşanan teknolojik ve sosyal gelişmeler karşısında bu üstünlüğünü kaybetmiştir. Osmanlı devleti 1718 yılındaki Pasarofça antlaşması ile Avrupa'nın her alandaki üstünlüğünü kabul etmiştir. Bu tarihten sonra Osmanlı Devletinin, Batı'yı daha iyi tanıma ve Batı'daki gelişmeleri daha yakından takip etme anlayışını benimsediği görülmektedir. Özellikle askeri yapı ve silah teçhizatı bakımından zamanın mevcut savaş teknolojisinin gerisinde kaldığı kabul edilmiştir (Yalçınkaya, 2002). III. Ahmet dönemine denk gelen bu dönem tarihte Lale Devri olarak bilinmektedir. Bu dönemde batıdaki yenilikleri yakalayabilmek için birçok alanda yenilik ve ıslah çalışmalarına girişilmiştir. Özellikle askeri, idari ve ekonomik alanlarda yenilik yapma ihtiyacı duyulmuştur. Avrupa'ya bu dönemde gönderilen elçilerden buralardaki gelişmeleri takip ederek aktarmaları istenmiştir (Berkes, 2007). Bu dönemde eğitim alanında önemli bir yenilik olarak görülen matbaaların getirilmesi ile dini kitapların dışında pek çok farklı alanda yazılmış kaynağın basımı sağlanmıştır. Ancak yüksek maliyet ve okuma yazma bilenlerin sayısının az olmasından dolayı matbaadan beklenen fayda sağlanamamıştır (Akbulut, 2002). Yine bu dönemde yapılan edebi çalışmaların elit tabir edilen devlet erkânı ile sınırlı ve vatandaşa yansımayan çalışmalar oldukları görülmektedir (Yalçınkaya, 2002). Nitekim bu dönemde yaşanan Patronu Halil isyanının temel dinamikleri incelendiğinde bozulmuş eğitim sisteminin yansımaları görülmektedir. Her ne kadar bu isyanının sebepleri arasında zahiren başka birçok sebep görüne bile bu sebeplerin temeli, bürokratların kendi aralarındaki çekişmelere dayanmaktadır. Devletin üst makamlarında yer alan bürokratlar bu dönemde liyakat sistemini devre dışı bırakarak kendilerine yakın bireyleri devlet kurumlarına yerleştirmeye çalışmışlardır. Özellikle dönemin eğitim müessesleri olan medreselere liyakatsiz hocaların yerleştirilmesi eğitim sistemini amacından uzaklaştırmıştır. Bu konuda Ahmet Refik'in tespitleri dikkat çekmektedir. Ahmet Refik, bu isyanın sebebini açıklarken; padişah ve onun çevresinin yaşadığı zevk ü sefadan çok memlekette pek çok medresenin açılmasıyla birlikte burada eğitim gören bazı kişilerin idrakten yoksun bir şekilde hoca olmalarına ve halk arasında otoriteye karşı kıskırtıcı hareketlerde bulunmalarına dayandırmaktadır (Kiremit ve Eravcı, 2010). Ahmet Refik'in bu tespiti dönemin eğitim müesseslerinin durumunu açıkça ortaya koymaktadır.

Lale devrinde Fransız Rocheford tarafından hazırlanan ve III. Ahmed'e sunulan on sayfalık bir raporda askeri alanda yapılması gereken bir takım yenilik ve ıslah çalışmalarının gerekliliği belirtilmiştir. Ancak bu yeniliklerin sağlanabilmesi için yeni fenleri bilen subaylara ve doğal olarak bu subayları yetiştirecek bazı mektep ve dersanelere ihtiyaç duyulmuştur. İbrahim Müteferrika o zaman Avrupa'da henüz ilerlemeye başlamış olan askeri düzenleri iyi bildiği için, Osmanlı devletinde de asker tedarikinin gerekliliğine ve bu askerin nasıl tertip edileceğine dair bir nizamname yazmıştır. Böylece 300 kadar talimli asker tedarik olunmuş, fakat Patrona Halil isyanı üzerine bu askerler de ortadan kaldırılmıştır (Kansu, 1958 akt. Doğan, 1997). Her ne kadar bu dönemde yeni bir askeri eğitim sistemine geçiş sağlanmasa da bu dönemdeki girişimler ilerleyen yıllarda gerçekleştirilecek olan ıslahatların başlangıcı sayılmaktadır.

Lale devrinde farklı alanlarda yapılmaya çalışılan birçok ıslah girişimi uygulama safhasına geçememiştir. Bu dönemde ıslahatların gerçekleşmesine engel olan birçok güçlü müessese mevcuttu. Bu müesseselerin birçoğu ilerleyen yıllarda da yine bu ıslah çalışmalarına karşı direnç göstermişlerdir. Nitekim I. Mahmud döneminde de bu müesseselerin ıslah çalışmalarına karşı engelleyici tutumları görülmektedir.

I. Mahmud döneminde yapılan ıslahat çalışmaları genel olarak askeri ve sosyal hayatta olmak üzere iki başlık altında incelenebilir. Bu dönemde askeri alanda yapılan ıslahat çalışmalarında köklü reformlardan ziyade denge politikasının yürütüldüğü görülmektedir. Sulatan I. Mahmud'un yeni bir isyan hareketinden çekindiğinden dolayı köklü bir askeri, reforma girişmediği görülmektedir. I. Mahmud döneminde humbaracı ocaklarındaki yenilikler ve subay yetiştirmek amacıyla açılan Hendesehaneler askeri alanda yapılan en büyük yenilikler olarak sıralanabilir (Kurtaran, 2013). Açılmış olan bu Hendesehaneler ilerleyen yıllarda III. Selim döneminde kurulacak olan "Mühendishâne-i Berr-i Hümayün"un temeli olarak kabul edilmektedir (Kazıcı, 2003). I. Mahmud döneminde askeri alanın dışında toplumsal alanda görülen aksamaların giderilmesine yönelik ıslahat çalışmaları da yapılmıştır. Bu çalışmalar ile taşradan merkeze göçlerin azaltılması ve tımar sistemindeki bozulmaların önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Bu dönemde yapılan ıslahat çalışmaları planlı olarak gerçekleştirilen çalışmalar olmayıp tamamen tesadüfe bırakılarak gerçekleştirilen ıslahat çalışmalarıdır. Yine bu

dönemde yapılan ıslahat çalışmalarının sadece padişah ve devlet adamlarının şahsî girişimlerinden ibaret kaldığı ve bu ıslahat girişimlerin geçimleri tehlikeye giren grupların baskısı ile amacına ulaşmadığı görülmektedir (Hayta ve Uğur, 2005). Osmanlı devletinde I. Mahmud döneminden sonraki üç yılda tahtta kalan III. Osman döneminde batıdaki gelişimlerin takip edilmediği ve bu kapsamda ıslahat çalışmalarının yapılmadığı görülmektedir (Karagöz, 1995).

1754 yılında Osmanlı Devleti'nde tahta çıkan III. Mustafa astronomi ve tıp ile yakından ilgilenmiş ve eğitime önem vermiştir. III. Mustafa döneminde, modern usulde toplumun dökülmesi ve toplumun meydana getirilmesi ile başlatılan çalışmalar Avrupalı tarzda ilk mühendishanenin ilk adımı olarak görülen Riyaziye okulunda, İngiliz Kampel Mustafa ile Fransız Kermorvan'ın ders vermeleri ile devam etmiştir. Yine Tersane ve istihkâm mühendishaneleri bu dönemde açılmıştır (Karagöz, 1995). Ancak 1774 Osmanlı-Rus savaşları yenilgisi sonrasında da ortaya çıkan kötü tablo ve yeniçeri ocağındaki yeniliğe kapalı tutum askeri alanda istenilen düzeyde bir ıslahatın gerçekleşmesini mümkün kılmamıştır (Ergin, 1977).

1774 yılından sonrada Osmanlı devletinde yenilenme çalışmaları devam etmiştir. Daha önceleri sayıları 300 olan sürat topçularının sayısı bu dönemde 2000 kişiye çıkmıştır. Yine bu dönemde Fransız teknisyenlerinin yardımıyla Hendesehaneler genişletilmiş ve sınır kaleleri Fransız modellerle güçlendirilmiştir. Yeniçeri ve Sipahilerin Avrupalı tipi taktiklerle ve silahlarla eğitilmesine başlanması bu dönemin bir başka askeri ıslah hareketi olarak görülmektedir. Yine bu dönemde donanma subayları yetiştirmek için 1776 yılında Askeri Deniz Okulu (Mühendishane-i Bahr-i Hümayun) açılmıştır (Ergin, 1977).

1789 yılında tahta çıkan III. Selim kendi döneminde yaptığı ıslahatlar ile Osmanlı tarihinde önemli bir ıslahatçı hükümdar olarak görülmektedir. III. Selim tahta çıktığında Osmanlı-Rus Savaşları devam etmekteydi. III. Selim ıslahat çalışmaları yapılmadan askeri ve ekonomik anlamda bir gelişme gösterilemeyeceğinin farkındaydı. Bu nedenle Osmanlı-Rus savaşını biran önce barış ile neticelendirerek ıslahat çalışmalarına başlamak istiyordu. ıslahat çalışmalarına başlamadan önce birçok devlet adamından ve ulemadan Osmanlı'nın mevcut durumu ve durumdan kurtulabilmek için çözüm önerilerini istemiştir. III. Selim bu şekilde kendinden önceki hükümdarlardan farklı olarak devlet adamları ve ulemayı ıslahat hareketlerine dâhil ederek desteklerini kazanmıştır (Karagöz, 1995). III. Selim'in devlet adamları ve ulemadan aldığı bu raporlarda (layihaları) özellikle askeri alanda ciddi reformlara ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Bu raporlar neticesinde yapılacak olan ıslahat çalışmaları en ince detayına kadar teferruatlı bir şekilde hazırlanmıştı. Nizam-ı Cedid adında yeni bir askeri ordunun kurulması, bu orduya seçilecek asker ve subayların belirlenmesine kadar birçok husus belirlenmişti. Nizam-ı Cedid aslında III. Selim döneminde yapılan ıslahat çalışmalarının geneline verilen isim olarak da bilinmektedir. Daha sonra kurulan Nizam-ı Cedid ordusu askeri alanda Osmanlı Devletini yenilemek adına atılan büyük bir gelişme olarak kurulmuştur. Nizam-ı Cedid ordusu, Avrupa'nın her türlü sosyoekonomik, kültürel ve ticari alanlarda yaptığı atılımların bütününe kapsayan bir nitelik taşımaktaydı. Ancak Osmanlı devletinde güçlü bir desteğe sahip olan yeniçeri ocağından Kabakçı Mustafa'nın çıkardığı ayaklanma sonucunda ortadan kaldırılmıştır. Bu isyan ile birlikte yapılmış olan ıslahatlardan daha gerilere bir dönüş gerçekleşmiştir (Uğur, 2003). III. Selim zamanında askeri alanın dışında birçok farklı alanda da ıslahat çalışmaları yapılmıştır. Yurt dışında daimi elçiliklerin, açılması ve buralarda yaşanan gelişmelerden haberdar olunması bu çalışmalardan sadece biridir. III. Selim döneminde, 1795 yılında, Mühendishane-i Berri-i Hümayun açılmıştır. Bu askeri kara okulu daha çok topçu, istihkâm, haritacılık okulu niteliğinde bir okuldur. 1795'lere kadar fazla gelişme gösteremeyen Mühendishane-i Bahri-i Hümayun da, o tarihte, genişletilip yeni düzenlemelerle Mühendishane-i Berri-i Hümayun ile tahsil usulleri birleştirilmiştir (Akyüz, 2011).

Dağılma Dönemi Eğitim Sistemi ve Reform Çalışmaları

II. Mahmud amcası III. Selimin öldürülmesinden sonra tahta çıkarılmıştır. II. Mahmud 1824 tarihli fermanı ile ilköğretimi mecburi bir vaziyete getirmiştir. Dönemin şartları ve ilmiye sınıfının güçlü rolü göz önünde bulundurulduğunda bu zorunluluğun dini eğitim temelli olduğu görülmektedir. Kendinden önceki hükümdarların başına gelen elim hadiselerden ders alan II. Mahmud yeniçeri ocağının arkasındaki gücün farkındaydı. Bu sebeple ulema sınıfı ile iyi ilişkiler geliştirmiştir. Yeniçeri ocağında ıslah çalışmalarının mümkün olmadığını bilen II. Mahmud Nizam-ı Cedide benzer Sekbanı Cedid ve

Eşkinici Ocakları'nı kurmuştur. Ancak her yapılan ıslahatın arkasında ya bir isyan veya bir dış siyasi hadise meydana gelmiştir. II. Mahmud Yeniçeri Ocağının kaldırılmadığı sürece köklü değişikliklerin gerçekleşmeyeceğini gördükten sonra 1826 yılında Yeniçeri ocağını kaldırmış ve yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'yi kurmuştur (Karagöz, 1995). Böylece Medreseler, çok önemli bir destekçisini kaybetmiştir. Tarihte bu olay Vaka-i Hayriye olarak bilinmektedir. Bu hadise ile her defasında ıslahat çalışmalarını engelleyen güçlü bir yapının önüne geçilmiştir. 1826'da ayrıca sıbyan mekteplerini teşkilatlandırmak üzere Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurulmuştur (Doğan, 1997)

II. Mahmud dönemindeki eğitim reformları önceki dönemlerdeki çalışmalarından farklılıklar göstermektedir. Bu dönemde önceki dönemlerdeki ıslahat anlayışının ötesine geçilerek batılı müessese örneklerinin Osmanlı devletinde denenmeye başlandığı görülmüştür. Yine bu dönemde Avrupa'da daimi elçilikler açılmış ve Avrupa'daki yeniliklerin yakından takip edilmesi amaçlanmıştır. Bu dönemde eğitim alanında dini eğitimin yanında batılı tarzda laik eğitim anlayışına sahip okullarında kurulduğu görülmektedir. Bu okulların kurulmasının şüphesiz ki birçok sebebi vardır bu sebeplerden biri yabancı dil bilen insan sayısının az olmasıdır. Zira yabancı dil bilen insan sayısının az olmasından dolayı batı devletlerindeki teknolojik gelişmeleri takip edebilmek güç bir hadise olarak görülmekteydi. Özellikle batıdaki gelişmelerin az sayıdaki yabancı dil bilen azınlıklar ile takip edilmesi bu sebeplerden bir kaçıdır. Bu sebeplerin dışında Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra ortaya çıkan boşluğun doldurulmasına yönelik çabalar yeni okulların açılmasını zorunlu kılmıştır. Bu dönemde açılan Mekteb-i Ulum-ı Harbiye ile Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra yeni teşkil edilen ordunun subay ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır (Doğan, 1997). Yine bu dönemde açılan Mekteb-i Mızıka-ı Hümayun'da saray ve ordu bandolarına musiki bilen elemanlar yetiştirilmiştir. Tıp alanına önem veren II. Mahmud, döneminde hekim yetiştirilmesi amacı ile Mekteb-i Şahane-i Tıbbiye'yi açılmıştır. 1838'de açılan Mekteb-i Maarif-i Adli mülki alanda açılmış bir okuldur. Bu okul aynı zamanda Rüşdiyelerin ilk örneği olarak görülmektedir. Bu okul vasıtası ile memur yetiştirmek, mevcut memurların bilgi ve görgülerini arttırmak, sıbyan mekteplerine öğretmen temin etmek ve yükseköğretime öğrenci hazırlamak amaçlanmıştır. Bunun yanında adalet alanında 1834'de Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye ve buna paralel olarak da Bab-ı Ali'de Darü's- Şura-yı Bab-ı Ali tesis edilmiştir. 1838 yılında memleketteki zirai ve sanayi kurumlarını düşünecek olan Meclis-i Umar-ı Nafia kurulmuştur (Erdoğan, 1995). Meclis-i Umar-ı Nafia (faydalı işler meclisi)'nin görevi hariciye, dâhiliye ve maliye nazırlıkları dışında kalan memleketin imar ve kalkınması ile ilgili işleri planlamaktı. Ancak ilk defa maarif işleri yeni kurulan bu istişare kuruluna verilmiştir. Nitekim bu kurulunun 1838 yılında maarif ile ilgili hazırlamış olduğu rapor ve neticesinde medrese dışında yeni okulların açılması modern eğitimin temellerini atma çabalarının başarıya ulaştığını göstermektedir (Kodaman, 1988).

Sıbyan (Mahalle) Mektepleri

Osmanlı Devleti'nde eğitim hayatının ilk kademesi sayılan mahalle okulları mevcuttu. Osmanlı Devleti'ne Selçuklu Devleti'nden geçen bu okullar mahalle mektebi, taş mektep ya da sıbyan mektebi adı ile bilinen ilkökul düzeyindeki okullardı. Bu okullar hemen hemen her mahalle ve köyde bulunurdu. Bu eğitim kurumları devlet bütçesinden ziyade padişahlar, sadrazamlar, ilim ve hayır sahibi kişiler tarafından kurulan vakıflar tarafından açılırdı (Demirtaş, 2007). Çalışanların maaşları ve mektebin giderleri de bu vakıflar tarafından karşılanırdı. Mescit, Cami ya da Medreselerin yanına inşa edilen bu okullarda eğitimin içeriği inşa ettiren kişi tarafından belirlenirdi (Aksoy, 1968). Sıbyan okulları için ortak bir eğitim programı olmamakla beraber dini ağırlıklı eğitim verilmekteydi. Bu okulların amacı İslam dininin kurallarını, okuma-yazma ve Kuran-ı Kerim'i öğretmekti. Ezbere dayalı bir öğretimin olduğu bu okullarda; Elifba, Kuran-ı Kerim, İlm-i Hal, Tecvid, Türkçe Ahlak Risaleleri, Türkçe ve Hat dersleri okutulurdu (Kodaman, 1988). Genellikle 4 yaşını bitiren çocuklar "Âmin Alayı" denilen bir törenle bu okula başlardı. Sıbyan okullarında çocuklara sabahtan ikindiye kadar eğitim verilirdi (Aydın, 2008). Mekteplerde hoca dışında kalfa adı verilen yardımcı bir öğretmende bulunurdu. Eğitim öğretim hizmetlerinden okulun hocası veya mahallenin imamı sorumluydu. Bu okulların denetimleri Şeyhülislamığa bağlı olan kadılar tarafından yapılırdı. Bu denetimler daha çok okulların teknik işleyişi ile sınırlı kalmaktaydı. Sıbyan mekteplerinde kızlar ve erkekler aynı sınıf içerisinde ders görebilmekteydi. Ancak kızlar sınıfta kendileri için ayrılmış olan bölümlerde otururlardı. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nde sadece kızların veya erkeklerin kabul edildikleri mekteplerde açılmıştır. Sıbyan mekteplerine hem kız hem de erkek öğrenciler gidebildikleri halde medreselere sadece erkek öğrenciler

gidebilmekteydi. Toplu eğitim yapan Sıbyan Mektepleri Osmanlı Devleti'nin en parlak devrinde ihtiyaçlara cevap verebilmiştir. Ancak Sıbyan Mektepleri de diğer eğitim kurumlarında olduğu gibi kendini yenileyemeyerek işlevini yitirmiştir (Kodaman, 1988).

Mekatib-i Rüşiye

1838 yılında geleneksel Osmanlı eğitim ve öğretim sisteminde çatlaklar meydana getiren Mekatib-i Rüşiye Nezareti kurulmuştur. Bu nezaret kurulduktan sonra eğitim anlayış ve metotları birbirine zıt ve düşman iki kutup ortaya çıkmıştır. Bu kutuplar eski-yeni, medreseli- mektepli, dini- laik gibi isimler ile maarif alanında ikilik meydana getirmişlerdir. Ancak eğitim alanındaki bu gelişme hükümetin denge politikasının bir ürünü olarak görülebilir. Osmanlı devletinin bu dönemde ilköğretim konusunda Şeyhü'l-İslamlığa karşı gösterdiği tavizkâr tutum, ortaöğretim kısmını Şeyhü'l-İslamlığın tesirinden kurtararak yetkisi dışında bırakmıştır. Çünkü bu dönemde hükümet bir taraftan modern eğitim tarzının temellerini atmaya çalışırken diğer taraftan Şeyhü'l-İslamlığı memnun edecek şekilde din eğitimini ıslah etmeye çalışıyordu (Kodaman, 1988). Mekatib-i Rüşiye Nezareti kurulmasına rağmen ancak 1845'ten sonra Rüşiye adıyla okullar açılmıştır.

1839 Yılında Mustafa Reşit Paşa tarafından okunan Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'ni Avrupa devletlerinin seviyesine çıkaracak yeniliklerin yapılacağını ilan eden bir reform belgesidir. Tanzimat Fermanı'nda her ne kadar doğrudan eğitim-öğretimden söz edilmese de öngörülen reformların gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan kalifiye elemanlar ancak modern eğitim müesseselerinin varlığı ile sağlanabilirdi. Mekatib-i Rüşiye Nezareti'nin maarif alanında istenilen yenilikleri getirememiş ve 1845 yılında maarif işleri ile meşgul olması için Muvakkat Meclis-i Maarif kurulmuştur. Bu meclis üyeleri Batı kültürünü iyi tanıyan ve yabancı dil bilen kimselerden oluşmaktaydı. Meclis-i Muvakkat'ın hazırlamış olduğu ilk raporda eğitimin üç kademe olması, Sıbyan ve Rüşiye okullarının üstünde Darülfünun kurulması gerektiği belirtmekteydi. Ayrıca yine bu raporda daimi bir Meclisi-i Maarif kurulması tavsiye edilmiştir. Bu tavsiye dikkate alınarak 1846 yılında daimi bir Meclis-i Maarif-i Umumiye kurulmuştur (Erdoğan, 1995). Bu meclisin esas vazifesi geçici meclisin almış olduğu kararları incelemek ve memleketin maarifle ilgili mesellerini tartışarak gerekli reformları yapmaktı. Daimi Meclisi-i Maarif-i Umumiye Osmanlı tarihinde maarif işleri ile doğrudan doğruya sorumlu olan ilk kuruluştur. Meclisi-i Maarif-i Umumiye karar organı niteliği taşıdığından aldığı kararları uygulamaya koyacak ve denetleyecek bir icra yetkisine sahip değildi. Bu nedenle alınan kararların uygulanmasının Evkaf Nezareti'ne bırakılması sakıncalı olabilirdi. Meclisi-i Maarif-i Umumiye bu sakıncayı önlemek ve Evkaf Nezareti'nin elindeki okulları ayrı bir yönetime kavuşturmak için Mekatib-i Umumiye Nezareti adıyla kendisine bağlı bir icra organının kurulmasını yetkili makamlara bildirdi. Meclisin bu talebi kabul görmüş ve Mekatib-i Umumiye Nezareti kurulmuştur. Bu nazırlık sadece icra organı durumunda olup yetki sahası Sıbyan ve Rüşiye okulları ile sınırlandırılmıştır (Berkes, 2007). 1851 yılında ders kitaplarının hazırlanması ve tercüme dilmesi amacı ile Encümen-i Daniş kurulmuştur. Encümen-i Daniş'ten ders kitaplarının telif ve tercümesi, tarih, edebiyat alanında yeni eserler ortaya çıkarması beklenmekteydi ama amacına ulaşmadan 1862 yılında beklenen yararı sağlayamadan kapanmıştır (Kodaman, 1988).

Sonuç

18. Yüzyıldan itibaren Batı'nın gelişmesi ve güçlenmesi karşısında önce askeri, sonra idari ve daha sonrada bir bütün olarak siyasal, toplumsal ve ekonomik açılardan devletin yetersizliklerini kavramaya başlayan Osmanlı yöneticileri reformlara başlamışlardır. Osmanlı'nın önce eskiyi yenileme ve düzenleme olarak ele aldığı bu süreç sonraki süreçte kısmi siyasal ve toplumsal reformlarla gelişmiş, Tanzimat Dönemi'nden itibaren bütünsel bir nitelik kazanmıştır. Osmanlıdaki bu yenileşme hareketleri modern bir devlet ve toplum yapısına dönüşüm sürecini başlatmıştır.

Yenileşme sürecinde yetişmiş insan gücüne duyulan ihtiyaç devlet adamlarını eğitim alanında reformlar yapmaya yönlendirmiştir. 18. Yüzyılın başlarından 1850'li yılların ortalarına kadarki dönemde; öncelikle askeri okullar açılmış, bu okullarda yabancı öğretmenlere görev verilmiş ve ilk kez bu okulların programlarına yabancı diller girmiştir. Batı ile ilişkiler arttırılmış, yurt dışına öğrenciler gönderilmiştir. Yıllar içinde maarif işleri giderek daha merkezileşmiş ve kalıcı hale gelen kurumlara devredilmiştir. Şeyhülislamlığın etki alanından uzaklaştırılmış, eğitim kurumları ve eğitim programları

yeniden ele alınmış, yeni eğitim kurumları açılmıştır. Tüm bu reform hareketleri Osmanlı eğitim sisteminde çatlama meydana getirmiştir. Bu çatlama yıllar içinde giderek büyümüş ve dünya görüşleriyle, eğitim anlayışlarıyla birbirine tamamen zıt ve düşman iki kutbun doğmasına yol açmıştır. Her alanda olduğu gibi Maarif alanında da oluşan bu “ikilik” (eski-yeni, medrese-mektep, dini-laik, ulema-aydın, batı-doğu, şariat-hukuk, dünyevi-dini bilgiler vb.) cumhuriyet devrine kadar sürmüştür (Kodaman, 1988).

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti’nde batının üstünlüğünün kabul ile başlayan ve eğitim alanındaki ıslahat ve yenilik çalışmaları ile devam eden çalışmalar eğitimde, reformların gerçekleştirilmesi, devletin modernizasyonu ve ülkenin medenileştirilmesini kapsayan bir süreç olarak devam etmiştir. Osmanlı devletinin köklü bir eğitim geleneğine sahip olması ve bu geleneği devam ettirmek isteyen güçlü müesseselerin bulunması yapılan reform çalışmalarının uzun süreler boyunca uygulanmasını engellemiştir. Osmanlı padişahların yapmaya çalıştıkları eğitim reformları farklı gerekçelerle uygulamaya geçememiştir. Süregelen geleneksel eğitim anlayışından kurtulabilmek ve mevcut eğitim sistemindeki sorunları çözebilmek için girişilen çabalar ilerleyen yıllardaki eğitim reformları için önemli bir tecrübe oluşturmuştur. İlerleyen yıllarda gerçekleştirilen eğitim reformlarında benzer süreçlerin yaşanmaması için daha radikal kararların alınması bu tezi desteklemiştir. Bu nedenle Osmanlı devletinde Tanzimat dönemine kadar eğitim alanında yapılan birçok reform çalışması ilerleyen yıllarda gerçekleştirilen eğitim reformlarının temeli olarak görülmektedir.

Kaynakça

- Akbulut, M. (2002). İbrahim müteferrika ve ilk Türk matbaası. *Türkler Ansiklopedisi*, 17, (919).
- Aksoy, Ö. (1968). *Osmanlı devri İstanbul sıbyan mektepleri üzerine bir inceleme*. İsmail Akgün Matbaası.
- Akyüz, Y. (2011). Osmanlı döneminden cumhuriyete geçilirken eğitim-öğretim alanında yaşanan dönüşümler. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 1 (2), 9-22.
- Akyüz, Y. (2018). *Türk eğitim tarihi M.Ö. 1000 - M.S. 2018*. Pegem Akademi.
- Aydın, E. (2008). Tarihimizde amin alayları ve eğitim açısından değerlendirilmesi. [*Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*]. Marmara Üniversitesi.
- Berkes, N. (2007). *Türkiye’de çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları.
- Demirtaş, Z. (2007). Osmanlı’da sıbyan mektepleri ve ilköğretimin örgütlenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(176).
- Doğan, R. (1997). Osmanlı eğitim kurumları ve eğitimde ilk yenileşme hareketlerinin batılılaşma açısından tahlili. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37.
- Erdoğan, T. (1995). Maarif-i umumiye nezareti teşkilatı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 247-285.
- Ergin, O. (1977). *Türk maarif tarihi*. Eser Matbaası.
- Hayta, N. & Uğur, Ü. (2005). *Osmanlı devletinde yenileşme hareketleri*. Gazi Kitabevi.
- Karagöz, M. (1995). Osmanlı devletinde ıslahat hareketleri ve batı medeniyetine giriş gayretleri (1700-1839). *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi*. 6(6), 173-194.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma ve yöntemi* (15. baskı). Nobel Yayın Dağıtım
- Kazıcı, Z. (2003). *Osmanlı’da toplum yapısı*. Bilge Yayıncılık.
- Kiremit, İ. & Eravcı, H. M. (2010). Lale dönemi ve patrona halil isyanı üzerine yeni değerlendirmeler. *Tarih Okulu Dergisi*, 8 (79-93).
- Kocaman, K. (2017). Osmanlı medrese sistemini etkileyen faktörler. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. 2(3).
- Kodaman, B. (1988). *Abdülhamid devri eğitim sistemi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kurtaran, U. (2013). Sultan birinci mahmud dönemi (1730-1754) ıslahat hareketleri. *Turkish Studies*, 8, 174-179.

- Ünal, U. (2003). İdari ve sosyal alanlarda nizam-ı cedid çabaları. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi*, 14, 283.
- Yalçınkaya, A. (2002). XVII. yüzyıl ıslahat, değişim ve diplomasi dönemi. *Türkler Ansiklopedisi*, 7, 65.